

CCXL. 25

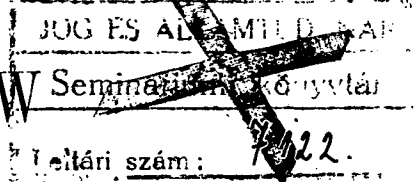
T. J. K. K. K.

W

A NÉMET VILÁGPOLITIKA

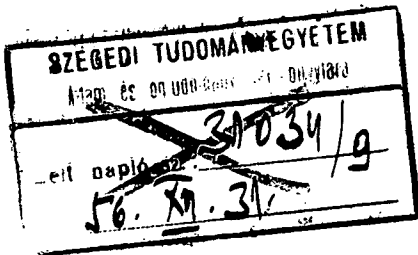
ÉS BÜLOW

IRTA

WLASSICS GYULA

Különlenyomat a Budapesti Szemle 1914. évi 456. számából

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

1914

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYSÉGEM	
Jog- és Közigazgatástudományi Kar Könyvtára	
Lelt. napló: <u>01</u>	<u>14535</u>
csoport: _____	szám: _____

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYSÉGEM	
Állam- és Jogtudományi Kar Könyvtára	
Lelt. napló: <u>01</u>	<u>14687</u>
csoport: _____	szám: _____

A NÉMET VILÁGPOLITIKA ÉS BÜLOW.

Rómában a «Villa Malta»-ban a cselekvő politikától visszavonulva tölti Bülow az év legnagyobb részét. Úgy tudom, nagyszabású emlékiratain dolgozik. Ezeknek bizonyára egyik fejezete az a tanulmány, melyet a *Németország II. Vilmos alatt* című nagy irodalmi vállalat első kötetében tett közzé. Megjelenése után a világsajtó ezzel a művel, de különösen Bülow tanulmányával sokat foglalkozott. Meg is érdemli nemcsak a szerző egyénisége, hanem a tanulmány gazdag tartalma miatt is. Bismarck *Gedanken und Erinnerungen*-je óta ilyen nagyjelentőségű állampolitikai elmélkedést Németországban alig bocsájtottak közre. Bülow, midőn elfoglalta Rómában új otthonát, maga mondta egy alkalommal, hogy a «Villa Malta» történeti szálai Sallustiuszhoz vezetnek vissza. Valóban Bülownak ez a tanulmánya is sok helyütt emlékeztet Sallustiusra. Az ő művében is ott van a könnyed, kellemes tárgyiasság, a római nagy írónak ragyogó magvas világossága. Megérdemli, hogy ezzel a művel, melyet francziára is lefordítottak, mi is behatóbban foglalkozzunk, mert az a magyar napi sajtóban az értékével arányban álló méltatásban alig részesült. Annál szívesebben teszem ezt most, mert valóban a mű megjelenése óta beállott nagy világtörténeti katalysis egyenesen az érdeklődés központjába hajtja ennek a kiváló államférfiúnak és diplomatának mély elméjén és gazdag tapasztalatain átszűrt külpolitikai tanításait.

I.

Bismarckkal a német birodalom nagy continentalis feladatai tettekké váltak. II. Vilmos császár kora a német világpolitika új útjait jelenti. Bismarck alkotásai tették

lehetővé, de szükségessé is a német continentalis politikának világpolitikává kibővülését. A német birodalom lakosságának nagyarányú felszaporodása, a fellendült német gazdasági élet logikai kényszerűséggel követelték a tengerentúli érdekek ápolását. Sőt a régi continentalis politika is csak azzal biztosíthatja fenntartó erejét, ha a tengerentúli nagy érdekeket teljes odaadással ápolja. Ennek a világpolitikának, melynek tengeren van az útja, nélkülözhetetlen eszköze a flotta. Még pedig a flottának oly színvonalra emelése, hogy a német tengerentúli gazdasági politikának hathatós védelmet biztosíthasson.

Hogy a régibb német politikával szemben mennyire új világot jelent az újabbkeletű német flottapolitika, utal Bülow arra a megható jelenetre, midőn a 80 éves Bismarck Ballin társaságában a hamburgi kikötőt meglátogatta és látta a sok dockot, darut, hajóóriást, a rengeteg mennyiségű árút. Ekkor így szólt kísérijéhez: «Látja, hogy meg vagyok hatva és mélyen megindulva, hisz ez új időt egészen új világot jelent.»

Ha a nemzeti szükségletek a nagy politikában távolabbi célokat tűznek is elénk, mint a mennyire Bismarck szeme irányult, mégis csak — mondja Bülow — az ő európai politikájának alapelvei nyújtják ehhez a világpolitikához az alapot. Az új kornak a régi hagyományokban kell gyökereznie. Az egészséges fejlődés biztosítóka mindig a réginek és az újnak értelmes kiegyenlítésében keresendő. Igaza van Bülownak, hogy a világpolitikáról való lemondás egyenlő volna a német nemzeti életerő lassú, de biztos elbénulásával. De viszont abban is igazat kell adnunk Bülownak, hogy a világpolitikai kalandok politikája tekintet nélkül a régi európai érdekekre, talán imponáló és ragyogó volna, de ez krízishez, esetleg katastrophához vezetne. Az egészséges politikai eredmények nem érhetők el másképen, mint a hogyan a kereskedelmi eredmények. Itt is csak az aggódó óvatosság Scyllája és a merész speculatio Charybdise között kell keresni és megtalálni a nyugodt menetet.

Németországban nagyon jól ismerték Angliának min-

dig fölébredő érzékenységet, mihelyt a continensen bármely nagyhatalom oly erőre tesz szert, hogy continentalis erejének tudatában teljesen szabadon mozoghat a tengeren.

Anglia mindig résen áll, ha valamely continentalis hatalomról fölteheti, hogy tengerentúli világpolitikáját érzékenyen keresztezheti. Leginkább vigyáz a legerősebb szárazföldi hatalomra, mert ez a legveszélyesebb. Mikor XIV. Lajos II. Károlylyal szövetséget akart kötni, ez a különben francia-barát király azt válaszolta, hogy az őszinte szövetségnek vannak bizonyos akadályai és itt a legkiválóbb akadály az, hogy Franciaország erős tengeri hatalom óhajt lenni.

A hubertusburgi béke után az idősebb Pitt a parlamentben sajnálatának adott kifejezést, hogy Franciaországnak megadták a lehetőséget, hogy flottáját újra kifejleszttesse. A spanyol örökösödési háborúban főleg Franciaország tengerentúli politikája tette Angliát Franciaország ellenségévé.

A XVIII. század közepén mondta Lord Chatam: „Az egyetlen veszély, mitől Anglia tarthat, azon a napon keletkezik, midőn Franciaország nagy tengeri kereskedelmi és coloniális hatalom lesz.»

Akkor természetesen a széttagolt Németországról még szó nem lehetett. Ebből Franciaország levonhatja azt a tanulságot, hogy mihelyt erősebb tengeri hatalomra törekszik, ellentétbe kerülhet Angliával.

Anglia egoismusa rögtön fellázad, ha tengeri hegemoniáját zavarva látja. Ha föllázadt annak idejében Spanyolország, Franciaország, Holland, sőt egy időben Oroszország ellen is, akkor most, a német birodalom ellen foglalva állást, épen nem következtlen. De, hozzáteszi Bülow, ha ezt a hagyományos angol politikát meg lehet is érteni, a megértés korántsem jelentheti annak elismerését, hogy Angliának oka is van a német közgazdaságnak világgazdasággá fejlesztését azzal a bizalmatlansággal megítélni, a mi talán okadatolt volt a korábbi századokban az akkori legerősebb continentalis államokkal szemben. A német világpolitika eszközeiben és céljaiban lényegileg más, mint az

akkori spanyol, francia, hollandi és az orosz universalis hódító irányzatok.

A föld minden népe között Németország az, mely a legritkábban lépett fel támadólag és hódítólag. Ha eltekintünk a német császárok középkori római vágyaitól, a melyek hajtóereje inkább nagyszabású álomszerű politikai tévedés, mint igazán hódító és harci vágy volt, hiába keressünk a történelemben oly hódító törekvéseket, melyeket Franciaország a XVII., XVIII., XIX. században, a habsburgi Spanyolország, Svédország a maga fénykorában, az Orosz- és Angolbirodalom alapelvileg expansiv nemzeti politikája irányadókul ismert. A német politika inkább csak defensiv irányú. Nagy Frigyes ép úgy nem sodorta kalandokba, a le nem győzött seregeit Schlesia meghódítása és a poroszmonarchia önállóságának biztosítása után, mikép I. Vilmos és Bismarck nem gondoltak arra, hogy két nagy háború példanélküli győzelmei után új haditettekre vállalkozzanak.

Ha egy nép politikai önuralomról beszélhet: úgy a német az. A német nép fejlődésében általában hiányzik a szemkápráztató rögtöni fényes emelkedés korszaka. Inkább lassú, szívós munkásság és előrehaladás jellemzik történetének egymásutánját. Más népeket az elért eredmények mérés, új lépésekre ösztönöznek. Ez a tulajdonság a németben hiányzik. A német politikai módszer nem a merészen számító kereskedőnek, hanem az óvatos földművelőnek a módszere, a ki gondos vetés után türelmesen várja az aratást. Gondoljunk csak vissza: a nagy német-francia háború után, hogy tele volt a világ Németország új hadi vállalatainak félelmével. Sok nagy háború volt az utolsó évtizedekben is, de Németország kerülte ezeket és hidegen ellentállt. A német nép culturalis ereje és anyagi javai emelésén dolgozott. A német hadsereg évről-évre erősödött, hatalmas flotta is keletkezett, de még ez a hadierő is évtizedekig a béke érdekének szolgált. Csak annyira kívánta flottáját is fejleszteni, a mennyire a tengerentúli érdekek védelmére szükséges. A német csak nemzeti létfeltételeit akarta biztosítani.

Ez alól a kötelesség alól azonban semmi ellentállás a német népet föl nem menthette. Az angolok akadályozása

sem. Kettős irányban kellett Németországot függetlenné tenni. Egyfelől nem volt szabad a német politikanak lényegét az alapelvileg angol-ellenes politikában keresni, de nem volt szabad az angol barátság kedvéért angol függőségbe se jutni. A tengeri hatalomnak fejlesztésében nem lehetett Németország Angliának bolygója, de korántsem akart antagonistája lenni. A biztos barátságot pedig csak azon az áron lehetett volna megvásárolnia, ha a flottafejlesztést feláldozza. Ha ezen az úton haladtunk volna, azt a hibát követtük volna el, — mondja Bülow — mit a római költő úgy fejez ki: «propter vitam vivendi perdere causas».

A délafrikai háború alkalmával is megmutatta a német külügyi politika, hogy nem követett alapelvileg angolelleses politikát. Bülow védelmezi az akkori német közhangulattól eltérő politikáját. Ő a szigorú semlegesség álláspontját tartotta helyesnek. Anglia sokat bosszantotta ugyan már akkor Németországot, hisz az angol parlamentben és sajtóban is kiadták a jelszót: Németországot le kell gyűrni, a német flottát meg kell semmisíteni stb. Ő azonban mindenáron ki akarta kerülni Angliával a háborús összeütközést, mert ez nagy felfordulást jelentene és különben is tartózkodni kívánt Angliával szemben minden kihívónak látszó viselkedéstől is: Bülow elismeri, hogy erre a magatartásra nagy érdekek utalták, mert Anglia ellen az egyenes kihívó fellépés akkor visszavethette volna a német birodalom megindult nyugodt flottafejlesztését. Anglia passiv ellenállása nem ártott a flottafejlesztésnek, de activ ellenségeskedés akkor sokat kockáztatott volna, mert Németország a tengeren még nem volt erős.

II.

Igen érdekes fejezete ennek a tanulmánynak az is, hol Bülow megmagyarázza, miért nem iparkodott Németország Angliával szövetséget kötni, hisz egyidőben sokat beszéltek az angol-német alliance-ról. Bismarck is foglalkozott ezzel, és a nála megszokott szolamba foglalta híressé vált resignált nyilatkozatát: «Mi készek volnánk az angolokat szeretni, de ők nem hagyják magukat szeretni.»

Németország hajlandó lett volna teljes paritás alapján Angliával szerződéses viszonyba lépni. Ennek azonban abszolút és tartósan kötelezőnek kellett volna lenni. Ez azonban nem volt elérhető. Nem szabad elfelejteni, hogy a világhelyzet akkor midőn az alliance-kérdés fölvetődött, egészen más volt. Anglia és Oroszország között az ázsiai kérdések miatt akkor a viszony feszült volt. Közel állott a veszély, hogy «alliance» esetében az Angliával szövetséges Németországnak jutott volna feladatul Oroszország ellen harcolni. Ez a szerep később Japánnak jutott. Ezt a szerepet oly föltételek között kellett volna a németseggnek — mondja Bülow — betölteni, a melyek nem hasonlíthatók össze azokkal az előnyös föltételekkel, melyeket Japán az Oroszországgal történt összecsapáskor talált. A japán-háború Oroszországban népszerűtlen volt és Oroszországnak irtózatos távolságokban valóságos coloniális háborút kellett viselni. A Németországgal vívott háború nem lett volna Oroszországban népszerűtlen, sőt azt az oroszok egész bizonyosan nemzeti hevülettel vívták volna, ha orosz földjüket a német fegyverek ellen kell védeniök. Franciaországra nézve is beállott volna Németország fellépése esetén a «casus foederis». Franciaország pedig ily helyzetben kedvező viszonyok között viselhette volna a «revanche»-háborút. Anglia a búr háború előtt állva, coloniális politikáját nagyon megkönnyíti, ha európai bonyodalom hajtja az ő malmára a vizet, úgy mint a XVIII. és XIX. század első felében. Mig a németeknek két vonalon kellett volna harcolni, Anglia ezalatt] coloniáit gyarapítja. «Ily helyzetben — mondja Bülow — nekünk nem lett volna sem időnk, sem pénzünk a flottafejlesztésre. Ezért kerültük az ellenséges összeütközést a búr-háború alkalmából is.»

Bülow bővebben foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy ha szövetséget nem kötött Angliával, miért nem léptek fel támadólag Anglia ellen, hisz itt sajtó, parlament, katonai előkelőségek sértést sértésre halmoztak Németország ellen. A diplomatiái chicane is napirenden volt. Teljesen igazoltnak tartom, hogy Bülow Anglia irányában úgy a támadó, mind a szövetséges politikától abban az időben tartózkodott, mert mind a kettőnek a flottafejlesztés meg-

akasztása lett volna az eredménye. Egyik esetben az ellenségeskedés, másik esetben a barátság miatt. Az pedig egészen bizonyos, hogy Angliával a paritásos szövetség nem volt elérhető, mert Anglia csak oly szövetséget szeretett volna, hogy a barátság tőle függő helyzetbe hozza a német flotta-fejlesztés arányait.

III.

Nem foglalkozhatom Bülow tanulmányának minden részével. De kitérek azokra a fejezetekre, melyek a mai világháborúban mindenkit érdekelhetnek.

Belátunk Bülow egész nemzetközi politikájába. Mesteri kéz, finom művészi lélek jellemzi a francia-német viszony kifejtését. Különösen fontosnak tartom a német nemzeti kérdéssé vált marocói politika felderítését annál is inkább, mert Bülow az algecirasi conferentiának rendkívül nagy súlyt tulajdonít, sőt ott a «bekerítő politika» (Einkreisungspolitik) szétforgácsolását látja. Erre tanulmányom zárófejezetében még visszatérek.

Bülow külpolitikája Franciaország engesztelhetetlenségét mint tényezőt sohasem tévesztette szem elől. Franciaországot a németek csak úgy békíthették volna ki, ha Elsass-Lotharingiát visszaadják. Erről azonban szó sem lehetett. Tagadhatatlan, hogy sok kérdésben együtt tarthat Németország Franciaországgal. Törekedett is a német politika a nyugodt, békés, udvarias viszonyt fenntartani, azt azonban sohasem tévesztette szem elől, hogy a meddig Franciaország lehetőnek tartja akár saját erejéből, akár mások segítségével, Elsass-Lotharingiának visszaszerzését, addig a mai állapotot csak ideiglenesnek és nem véglegesnek tekinti. Ha majd egyszer Franciaország meggyőződik arról, hogy a frankfurti béke határozmányai megváltozhatlanok, akkor megnyugszik, előbb nem. Nem szabad feledni, hogy Franciaországot az 1812—15-iki nagy katastrófhánál is súlyosabb csapás érte 1870/71-ben. Csak élénk nemzeti becsület-érzésre vall, hogy a nemzet büszkeségén ejtett sérelmet oly fájdalmasan érzi, hogy a megtorlás gondolata nemzeti szenvedélyé lesz. De az is bizonyos, hogy Franciaország szá-

zadok óta az európai történelemben a nyugtalanság szel-
leme. Franciaország nemzeti hatalmának minden megerő-
sítése után következetesen agresszív lépett fel, ellenben Német-
ország 1866 és 1870 után megizmosodott erejét saját nem-
zeti életének kiépítésére használta. Franciaország győzelem
esetén jövőre a régi úton maradna. Franciaország ren-
dithetlenül hisz életerejének elpusztíthatatlanságában. Ezt a
hitet kétségtelenül támogatják a tapasztalatok. A francia
forradalom kitörése után tíz év múlva a francia köztársá-
ság seregei győzedelmeskedtek Itálián, Hollandián és a Rajna
balpartján minden országban, sőt Németország szívéig jutot-
tak. És ismét tíz év múlva az első császárság a legnagyobb
fényben ragyogott. Napoleon csaknem az egész continens
urává lett. Következett a lipcei és waterlooi katastropha,
kétszer bevették a francia fővárost és mégis a második
császárság alatt ismét az első helyen állott Franciaország.
1870 után, midőn a legnagyobb csapás érte, az utolsó 25
esztendő alatt a világ második gyarmati hatalmává fejlődött.
Északafrikai birtokállapota Maroccóval csaknem megkétszere-
ződött. A német politika különben a gyarmatosítás terén sok-
szor segített Franciaországnak. Még a Marocco-kérdésben sem
akarta a német diplomácia Franciaország gyarmati politikáját
keresztelni. Itt a főérdek a német nemzeti tekintély és világ-
hatalmi állás megóvása volt. Franciaország nem létezőnek ki-
vánta tekinteni az 1880-iki madridi szerződést, mely ugyan az
európai nagyhatalmak védnöksége alá helyezte Maroccót, de
souverainitását teljesen elismerte. Németország Maroccóval
ezen souverainitás alapján 1890-ben kereskedelmi szerződést
kötött. Tudnunk kell, hogy a madridi megállapodásokat csak
az európai nagyhatalmak beleegyezésével lehetett módosítani.
(A signatar-hatalmak között nem volt Oroszország, az Egyesült-
Államok, a Skandináv-államok, Hollandia, Belgium és Portu-
galia.) Franciaország azonban mint tunisi szomszédbirtó-
kos, nem törődve más államok, különösen Németország
érdekeivel, csendesesen hatalmába akarta venni Maroccót.
Franciaország Angliára támaszkodva vélte elérhetőnek ezt a
célját. 1904 április 8-án külön szerződést kötött Angliával,
melyben Franciaország Anglia egyiptomi teljes uralmát is-
merte el, Anglia pedig Franciaország marocói politikájá-

höz teljesen hozzájárult. Ez a külön szerződés félre akarta tolni az 1880-iki madridi megállapodást, s a német-marocccói kereskedelmi szerződést. Ennek a szerződésnek éle Németország ellen irányult. Világosan azt jelentette ez, hogy a nyugati hatalmak kizárják a világpolitika döntésében való részvételből Németországot. Franciaország kezdte is «tunificálni» Maroccót. St. René Taillandier, Franciaország marocccói diplomatai képviselője, a társ-kormányzó szerepét ölté fel. Mind az állami, mind a gazdasági életet oly mérvben kívánták francia befolyás alá vonni, hogy a végleges bekebelezés már csak formakérdéssé vált volna. Delcassé francia külügyminister bevezetett tény elé akarta állítani Németországot. Jól tudta, hogy ezzel nemcsak a német gazdasági érdekeket sujtja, hanem megingatja Németország világpolitikai hatalmi állásának tekintélyét is.

Jogosult volt tehát II. Vilmos császárnak az a programmszerű kijelentése (1900 július 3-án): «Abban a véleményben vagyok, hogy a mi német népünk fejedelmeinek vezetése alatt ezelőtt 30 évvel nem azért győzött és verte, hogy a nagy külpolitikai elhatározásoknál felretolják. Ha ez megtörténnék, akkor egyszersmindenkorra vége lenne a német nép világpolitikai állásának, én pedig ezt idáig jutni nem engedem.» Ebben az értelemben a német-marocccói politika német nemzeti kérdéssé is vált. Bülow tanácsára ment a német császár Tangerbe és ott Marocco függetlenségét és souverainitását hangsúlyozta. Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy ő az 1880-iki nemzetközi szerződéshez ragaszkodik. Következőleg a felmerült kérdésben csakis a madridi signatar-hatalmak határozhatnak. A német politikának természetesen nem lehetett az a célja, hogy az összeülendő nemzetközi conferentia Anglia és Franciaország megállapodását csak a «placet»-tel lássa el, hanem új nemzetközi rendezés mellett volt. Mindkét célját el is érte az algecirasi conferentián, melynek megtartását Franciaország sokáig ellenezte. Még 1898-ban Damaskusban mondta Vilmos császár, hogy «a földön szétszórva élő 300 millió mohamedán legyen meggyőződve, hogy a német császár minden időben barátjuk marad». Tanger és Damaskus után a német császár nem lehetett olyan politika részese,

mely Maroccót a francziáknak eladja. Marschall, Németország nagyeszű követe, mondta egy alkalommal Bülownak, hogy «ha mi Damaskus és Tanger után Maroccót feláldozzuk, akkor egy csapással elveszítjük positionkat és annak minden előnyeit Törökországban, melyet pedig fáradságos munkával szereztünk meg». Az 1909-iki német-francia külön megállapodás biztosított ugyan Franciaországnak bizonyos politikai befolyást, de biztosította minden nemzetnek a «nyitott ajtó» elvét iparban és kereskedelemben, biztosította a marokkói állam területi integritását és azt, hogy Németország hozzájárulása nélkül nem lehet Maroccót egyoldalulag annectálni. Igazat kell adni Bülow felfogásának, mert Németország a német világhatalmi prestige és nagy közgazdasági érdekek érzékeny sérelme nélkül nem járhatott el más képen. Különben hozott volna Németország bármely áldozatot a marokkói kérdésben, Franciaország engesztelhetlenségén ez nem változtatott volna. A Krüger-távirat idejében, midőn Franciaországban is élénk volt a búr rokonszenv, egy angol diplomata félt, hogy Franciaország nagyon közeledik Németországhoz. Kérdést intézett egy francia diplomatához, hogy nem fog-e Franciaország most Németországhoz simulni. A francia azt felelte: «Legyen meggyőződve, a meddig Elsass-Lotharingia, német marad, a francia nép, történjek bármi, Németországban a „permanens“, minden más hatalomban az „accidentalis ellenfelet“ fogja látni.»

Tényleg megmutatta ezt a Fashoda-kérdés. Itt Franciaország régi és büszke álma foszlott szét. Keserű érzésektől háborgott Franciaország Anglia kiméretlen eljárása miatt és mégis sokan, kik a politikában a maradandót az esetlegestől nem tudják helyesen megkülönböztetni, abban bizakodtak, hogy Franciaország talán elfelejti Sedánt is és Németország felé közeledik. Egy jeles francia diplomata egy olasz államférfinak hozzá intézett arra a kérdésére, minő hatása lesz a sudáni helyzetnek Franciaország viszonyára Anglia irányában, azt válaszolta: «Kedvező, mert a sudáni differentia elintéztetvén, most már semmi sem áll útjában a teljes entente nak». És ez Fashoda után nemsokára létre is jött.

IV.

Nem kevésbé érdekes és tanulságos Bülow gondolkozását ismerni Oroszországról, Japánról, Itáliáról, Törökországról, Északamerikáról.

Bismarck mindig arra törekedett, hogy a Német-birodalom Oroszországgal egyetértésben éljen. Ez megfelelt a régi porosz hagyományoknak is, hisz ha az Erzsébet czárnő és Nagy Frigyes között inkább személyes, mint tárgyi okokból fennállott ellenségeskedéstől, az 1812-iki látszólagos háborútól eltekintünk, Poroszország alig volt Oroszország ellenségei között. A frankfurti béke után is Oroszország és Ausztria-Magyarország fejedelmei Berlinben látogatták meg a nagy győzöt. Mint Bismarck mondta: «Az a helyes, ha a felbőszült orosz elefánt két szelid elefánt közé van fogva, s ezek a Német-birodalom és Ausztria-Magyarország». A jó egyetértést csak a berlini congressus zavarta meg. Itt Oroszország kénytelen volt eltérni a san-stefanói békének nem lényegtelen módosításait. Az orosz sajtó heves német-ellenes cikkekben fejezte ki elégedetlenségét a congressus eredményével és Oroszországnak megalázását Bismarcknak, a congressus elnökének tulajdonította. Pedig a san-stefanói békének a berlini congressuson történt módosításait tulajdonképpen — legalább lényegében — vissza kell vezetni azokra a titkos megállapodásokra, melyeket Oroszország még a háború előtt Ausztriával és a fegyverszünet alatt Angliával kötött. Gortschakoff herczeg személyes ellenszenve Bismarck iránt nagyban hozzájárult az orosz sajtó heves kitöréseéhez. Sőt maga Gortschakoff már abban az időben csaknem fenyegetésképen Németország ellen egy francia hirlapíró előtt kifejtette az orosz-francia szövetség lehetőségét. II. Sándor czárt is elragadta a német-ellenes áramlat. Ily helyzetben Bismarck 1879-ben szükségesnek tartotta Ausztria-Magyarországgal a szövetséget megkötni. Blowitz, a *Times* híres levelezője, azt mondta akkor Bülownak: «Ez a legnagyobb, diplomatai coup, a mit Bismarck valaha elkövetett». Bismarck azonban nem szünt meg nagy erélylyel dolgozni azon, hogy Oroszországgal a régi jó viszonyt életre keltse. Ennek

a munkának az eredménye az 1884-iki skiernevicei három-császár-találkozás. Ez Németországra nézve eszményi állapot volt. Ez azonban csak addig volt fenntartható, míg Oroszország és Ausztria-Magyarországnak sok tekintetben ellentétés keleti politikai céljai egymást nem keresztezték. A bolgár kérdés adta meg erre a lökést. A hármas császárszövetség nem is élte túl 1886 nyarát. Bismarck azonban, ragaszkodva a hármas császár-szövetség gondolatához, iparkodott legalább Németország és Oroszország között barátságos megállapodásra jutni és ekkor kötötte meg Oroszországgal a sokat emlegetett viszontbiztosítási szerződést. Ennek a szerződésnek az indokairól, értékéről és horderejéről maga Bismarck sokszor és behatóan nyilatkozott, sőt hibáztatta utódjának külpolitikáját, melyből hiányzott a viszontbiztosítási szerződés Oroszországgal, sőt azt állította, hogy erre a mulasztásra vezethető vissza a francia-orosz szövetség. Mindenesetre a francia-orosz szövetség a nemzetközi helyzetnek mélyen járó változását jelenti. Az orosz-német nemzetközi viszony különben határozottan melegebbé vált az orosz-japán háború idején. Németország semlegessége Oroszország irányában még egy árnyalattal jóakaróbb volt a francziáénál is, úgy, hogy a kettős szövetség éle sokat tompult. Sőt még a boszniai krízis után is a normális viszonyok a két császári állam között hamar helyreálltak. Volt olyan idő, midőn orosz államférfiak többször adtak annak kifejezést, hogy Oroszország nem hajlandó pusztán a francia revanche-politika eszköze lenni. Ezért Franciaország már nem elégedett meg az orosz szövetséggel. Japánnal szemben is gyengének látta az orosz hadsereget. Ezért keresett melegebb közeledést Angliához, hol már felgyülemlett a gyűlölet és irigység Németország folyton haladó tengerentúli gazdasági és flottafejlesztési térfoglalása miatt. Angol- és Franciaország között — mondja Bülow — tulajdonképpen több érdek-ellentét van, mint Német- és Oroszország között, hiszen Anglia Franciaország rovására terjeszkedett előbb Hátsó-Indiában, később Sudánban. De Franciaország nem tartván elegendőnek az orosz szövetséget, érdekeiből

nagy betétet fizetett az angol barátságért. Ezt csak azért tette és tehette, mert Franciaországnak kevésbbé létkérdése a tengerentúli politika, mint Németországnak, és így alárendelte magát a «revanche»-ért az angol érdekeknek.

Csodálom, hogy Bülow ki nem terjeszkedett a német-orosz nemzetközi viszony-jellemzésénél arra a számos gazdasági kérdésre, melyek az orosz politikai köröket Németország ellen hangolják. A német kereskedelem és ipar nagyban tért foglalt Oroszországban és itt népszerűsége tett szert az a gondolat, hogy a német ipar és kereskedelem teszi lehetetlenné az orosz ipar és kereskedelem nagyarányú kifejlődését. Oroszországban tekintélyes államférfiak már évekkal előbb publicistikai munkákban azt jövendölték, hogy az új német-orosz kereskedelmi szerződés idején okvetlenül ki fog törni a háború Orosz- és Németország között. Semmi kétség, hogy a régi traditionalis barátság elhülésére a gazdasági érdekek antagonizmusa nagy hatással volt. De nagy része van az elhidegülésben a panslavismus által felkorbácsolt orosz világhódító törekvéseknek is, melyeknek útjában Oroszország nemcsak Ausztria-Magyarországot, tartja veszedelmes akadályának, hanem a Német-birodalmat is.

V.

Nagy meglepetést keltett mindenfelé, hogy Japán most Oroszországgal együtt küzd ellenünk. Az angol-japán diplomatiái szerződésről mindenki tudott, de senki sem hitte, hogy ez Japán részéről ellenünk fegyveres közbelépést eredményez. Itália magatartása is sok gondot okozott a hazai közvéleménynek. A «hármasszövetség» Ausztria-Magyarország közfelfogásában úgy alakult ki, hogy nagy világháború esetén Itália tevékeny részt vesz oldalunkon. Mindenesetre érdemes tudnunk, miképen vélekedett Bülow még a háború előtt a japán és olasz kérdésről.

A múlt század kilenczvenes évéig Poroszország volt Japánnak mintája. Lelkesebb bámulói és tanulmányozói a porosz katonai intézményeknek nem voltak, mint a japánok. Ők magukat Khina legyőzése után a Kelet poroszainak

nevezték. 1891-ben azonban a hangulat kissé lehült, mert a német politika Francia- és Orosz-országgal egyetértőleg kényszerítette Japánt, hogy követeléseit a legyőzött Khinával szemben mérsékelje. Semmi kétség, hogy sem Franciaország, sem Oroszország a németek ezen politikája miatt különös hálát nem tanúsított. Ellenkezőleg sokat elkövettek, hogy a német rokonszenv Japánban újra föl ne éledjen.

Németországnak ugyan semmi érdeke, hogy Japán ellensége legyen, de azért arra sem vállalkozhatik, hogy Japán számára a tűzből a gesztenyét kikaparja és különösen más hatalmak keletázsiai érdekeiért sohasem volna helyes Oroszországgal meghasonlania.

Igen érdekesen tárgyalja Bülow Németországnak Itáliához való viszonyát is és örömmel állapítja meg, hogy az ellenfeleknek nem sikerült Itáliát az entente karjaiba csábitani. Azt elismeri, hogy Itáliának helyzete Ausztria-Magyarországgal szemben bonyolultabb, mint Németországra nézve. Ausztria az olasz közvéleményben a történelmi reminiscenciák miatt népszerűtlen. Fontos körülmény itt még az is, hogy Ausztriában 3 millió olasz nyelvű alattvaló van. Az olasz vezérférfiak nem követik Bismarck példáját, ki azt követelte, hogy a dunai monarchiában élő németek Ausztria és Magyarország hű polgárai legyenek és kereken visszatúsított ezzel az óhajjal ellenkező minden törekvést. Pedig Itáliának minden érdeke azt követeli, hogy a középeurópai két nagyhatalomhoz csatlakozzék. Itáliának nem az érzés, hanem az ész szavára kell hallgatni. Meg kell gondolnia, a mit Nigra mondott egyszer, hogy: «Itáliának vagy a két középeurópai hatalom szövetségesének kell lenni, vagy határozott ellenségüknek». Itália évtizedek óta ki is tart, sőt nem is gondolt sem Algecirasban, sem a tripolisi expeditio vagy a Raccionigi találkozás alkalmával arra, hogy a szövetségből kilépjen. Bülow megczáfolja azt a legendát, hogy Itália Algecirasban cserbenhagyta volna a német-osztrák-magyar politikát. Nagyon jelentéktelen mellékkérdésekben — mondja Bülow — ellenünk szavazott. A fontos, életbevágó kérdésekben mindig velünk tartott. Azt azonban el kell ismerni, hogy Itáliának a hármass szövetség keretén kívül

is vannak külön érdekei. De ilyen külön érdekei vannak Németországnak és Ausztria-Magyarországnak is. Bismarck ezt egyszer élesen ki is domborította.

A hármass szövetség nem tarthatna oly sokáig, ha ez a szövetségi állapot azt követelné, hogy minden állam minden kérdésben feltétlenül le legyen kötve. Itália bizonyára teljesíteni fogja azt a kötelezettséget, a mire kötelezve van. De, hozzáteszi Bülow, ha Olaszország nem minden helyzetben és annak utolsó következményéig menne velünk, ez csak annyit jelent, hogy mi sem mehetnénk minden világpolitikai bonyodalomban Olaszországgal. A lényeg az, hogy mind a három hatalom a szövetség következtében akadályozva van az ellenfél oldalára állani. Ez lebeghetett Bismarck szemei előtt, midőn egyszer azt mondta: Nekem elég, ha egy olasz káplár egy olasz zászlóval és egy dobossal mellettünk áll, nyugat, azaz Franciaország és nem kelet, azaz Ausztria-Magyarország ellen fordulva. Minden további attól függ, mikép alakul az esetleges európai conflictus-kérdés és milyen nyomatékkal tudjuk azt katonailag képviselni és milyen eredménnyel tudjuk katonailag és diplomatiailag érvényesíteni. A szövetség teljes értéke csak komoly időkben próbálható ki. Békében a hármass szövetséget csaknem szétörhetlen continentális politikai érdekek fűzik össze s pillanatnyi és mulandó helyzetek azon nem változtathatnak semmit. Bülow erősen bizik Olaszországban. Ha Bülow okoskodását tekintjük, akkor Olaszországtól valóban nem várhattunk a ma követett eljárástól eltérő magatartást. Nem ismerem a Németországgal kötött szerződést, de ez a szerződés bizonyára «*expressis verbis*» nem kötelezte Itáliát a mai háborúban való részvételre. Bismarck kijelentése és Bülow okoskodása szerint meg lehetünk elégedve, ha jóakaró semlegességre kötelezhattük Itáliát. Az olasz néphangulat megváltoztatása természetesen nagyon kíváncsatos volna. Ez azonban nagy nehézséggel jár, mert az olasz irodalom, költészet szolgálatában áll annak a szenvedélyes izgatásnak, melyből senki sem vette ki annyira részét, mint Barrére, az egykori ügyes journalista, ki hosszú idő óta Rómában francia követ és a kínél erélyesebben senki se dolgo-

zott és dolgozik az olasz társadalom minden körében azon, hogy Itáliát a hármass szövetségtől eltántorítsa. A néplélekhez csak úgy lehetne hozzáférni, ha az olasz irodalom föltárná és népszerűsitené a bölcs olasz államférfiakkal tanítását, melynek tengelye az, hogy Olaszországot létérdeke, jövője, nagysága csatolja az Európa közepén élő nagyhatalmak érdekköréhez. Ezt pedig könnyű volna meggyőzőleg hirdetni, különösen mióta beláthatja Itália népe is, hogy Anglia többé nem marad monopolisáló ura a tengernek és így nem kell annyira idegesen féltetni Olaszország északafrikai és Földközi-tengeri érdekkörét az angol tengeri flottától.

Törökországról igen meleg hangon emlékezik meg a tanulmány. Gazdasági, pénzügyi, katonai és politikai érdekek fűzik Németországot Törökországhoz. Szövetségesünknek, Ausztria-Magyarországnak, — mondja Bülow — Törökország volt a legkényelmesebb szomszédja. Az utolsó balkán háború katasztrófája nagy veszteség volt reánk. Ettől mindig félt Bülow, és ezért — úgymond — folytonosan arra törekedett, hogy a közeli keleten a komoly összeütközéseket kikerüljük: 1897-ben a Kréta-kérdésnél, a boszniai annexiónál és a macedóniai kérdés minden pházisában, mindig attól tartott, hogy a komoly összeütközés mind Németország, mind Ausztria-Magyarországra nézve inkább kedvezőtlen, mint kedvező eredményre vezetne.

Semmi kétség, hogy a Balkán-háború eredménye Törökországra nézve kedvezőtlenül végződött, a megnagyobbodott Szerbia ránk nézve a legkellemetlenebb szomszédává vált, sőt ellenünk elkövetett államilag szervezett ocsmány büntettig sülyedt, mely alkalmul is szolgált a különben kikerülhetlen világháborúnak. Törökország részt követelt a világháborúból és most közösen küzd oldalunkon egyöntetűbb és életképesebb hadsereggel, mint a Balkán-háborúban.

Vessünk még egy pillantást Bülow politikai iratának arra a részére, hol Észak-Amerikával foglalkozik.

Bülow már 1899-ben kifejtette egyik nagy beszédjében, hogy semmi érdekellentét Németország és az Egyesült-Államok között nincs és nem létezik állam, hol jobb megértésre és igazságosabb elismerésre talált volna az Unió, mint a német föld. II. Vilmos császár is mindent el-

követett, hogy a legjobb viszonyt tartsa fenn az Unióval. Rooseveltet személyes jó viszony fűzi a császárhoz. Henrik herczeg küldetése Amerikába a legbiztatóbb eredménnyel járt. Az egyetemi tanárok kicserélése szintén erős összekötő kapocs. A Samoa-kérdésben is barátságos meg egyezés jött létre. Azt mondja Bülow: annyi érdekközösség és oly kevés érdekellentét van Németország és Amerika között, hogy Ausztria-Magyarországon kívül nincs állam, hol természetesebb feltételei léteznének az állandó barátságos viszonyoknak. Az a 12 millió német, ha fenntartja is a régi hazával az összeköttetést, — hű polgára Amerikának.

A világháború kezdetén nem igen vettük észre az amerikai sajtóban, hogy az Unió népe felismerné azokat a természetes feltételeket, melyeket Bülow emleget, — mert ugyancsak az «entente» érdekeit szolgálta.

Némi javulás észlelhető újabban, de igen valószínű, hogy a most folyó világháborúban Japán szerepe megérteti az Unió népével is, hogy Észak-Amerikát igazi érdekszállai nem az «entente»-nak Japánt dédelgető politikájához csatolják.

VI.

A ki Bülow tanulmányában sensatiót keres vagy rendkívüli titkok leleplezését várja, az csalódik. De a ki élvezni tudja egy előkelő gondolkozású, classikus műveltségű államférfiú felfogását a világpolitikának ma is legactualisabb kérdéseiről, a ki nehéz időkben kezében tartotta csaknem egy évtizedig a német világpolitika vezetését: az lelki gyönyört talál ezekben az elmélkedésekben.

Anyagán, veretén meglátszik mestere szeme, lelke, életismerete. Nem szabad elfelejteni, hogy a munkát még a nagy háború kitörése előtt írta. Valóban nagyon keveset kellene módosítania feltevésein.

Egy és más irányban őt is meglepetések érték, de a nagy vonalakban nem csalatkozott. Alaptételeit, külpolitikájának vezérlő gondolatait tisztán, világosan fejtette ki. Egyik alaptétele az, hogy a német continentalis politika súlyát, ma már csak világpolitikával lehet fenntartani. De viszont a

német világpolitikának Németország continentalis hatalmi állásában kell gyökereznie. A világpolitika Németország létkérdése. Az új német birodalom népessége 1871-ben 41 millió volt és ma csaknem 70 millió. Ennek a népességnek a tengerentúlra ható ipar és kereskedelem a levegője.

Ezért — és ez Bülow külpolitikájának második alapvetése — a Német-birodalom tengerentúli politikáját nem rendelheti alá Anglia féltékenységének sem, mert ha ezt tenné, akkor saját létfeltételeit rombolná le. Bülow a német világpolitikától megtagadja a hódító universalitásra való törekvést, sőt ezt veszedelmes kalandnak tartaná. Németország oly universalis világhódító terveket nem ápol, mint XIV. Lajos, a két Napoleon, a maga fénykorában Svédország s Hollandia, hanem csak biztos akar lenni a tengeren, hogy ne mások kényétől-kedvétől függve kerüljenek milliárd és milliárd értékei a tengerre és a tengerentúlra... A német világpolitikának ez a békés irányzata az, a mit sem Franciaországban, sem Angliában, sem Oroszországban nem tudnak vagy nem akarnak elbírni.

Elöttem fekszik Bülow munkájának francia fordítása. A fordítást Herbet Mór francia diplomata végezte, ki az egykori berlini francia követnek fia. Ehhez a fordításhoz *de Selves*, az egykori francia külügyminister, előszót írt. De Selves nem hiszi el Bülownak, hogy Németország csupán mérsékelt tengerentúli politikát akar követni. Gestusai nem olyanok. Bülow is tanulmányában — úgy mond — folyton az entente bekerítő politikájáról beszél, pedig ez csak legenda. A republicanus Franciaország — mondja de Selves — 43 éve nem követett keleti szomszédja ellen fenyegető politikát. Nézetem szerint de Selves urat most már az események tagadhatlan súlyával czáfolja meg a kiűtött világháború is. Ő, úgy látszik, teljesen elfelejtette Delcassé külpolitikai korszakát is. Egyszer már volt ily feledékeny a volt külügyminister. Úgy emlékszem, 1911-ben történt. A francia kormány Spanyolországgal kritikus helyzetben volt. Spanyolország megszállotta Larast és Alcasárt. Megkérdezték a képviselőház bizottságában a ministert, hogy a francia kormány tett-e óvást ezen megszállás ellen, melylyel Spanyol-

ország északi Marocco tényleges birtokbavételét akarta jelezni. A minster tagadólág válaszolt. Másnap a minster ismét megjelent a bizottságban és akkor már igennel felelt. Sőt többet is tett. Előterjesztette elődjének, Cruppinak, óvást tartalmazó nyilatkozatát. Ilyen feledékenységet tanusít de Selves úr az előszóban is, mert, úgy látszik, azt is elfelejtette, hogy 1905-ben Délcassé a háborúra határozta el magát. Épen nem lehet Bülownak szemére vetni, hogy a Németország és Franciaország közötti nemzetközi viszonyt nem a legmesszebbmenő tárgyilagossággal ítéli meg. Sőt teljesen érthetőnek, bár céltalannak tartja a «revanche»-politika követését. De Bülow az u. n. «Einkreisung-politiká»-nak, melyet de Selves úr az előszóban legendának nevez, nem is tulajdonított ebben a tanulmányában nagy súlyt. Bülow épen azt fejt ki, hogy az algécirasi conferentia és a boszniai krísis diplomatiái tanuságai bebizonyították, hogy a bekerítő politika gyakorlati eredménye a zöld asztalnál szétfoslott, mert egy hatalom sem mutatott kedvet sem Algécirasban, sem a boszniai krísis alkalmával arra, hogy saját európai érdekeit idegen világhatalmi érdekeknek alárendelje és senki sem akarta saját bőrét a mások érdekeiért a vásárra vinni. Németország bekerítése és elszigetelése, — mondja Bülow — a mi pedig az aggódo lelkek rémképe volt, szétfoslott. Bebizonyosodott, hogy az egész bekerítő politika realpolitikai feltételek nélkül való diplomatiái tűzijáték. Ebben a feltevésében mindenesetre csalódott, mert ő tényleg nem hitt vagy nem akart hinni abban, hogy a continentalis hatalmak, melyeket sok érdekszál köt össze, ezeket az érdekeket alá fogják rendelni az angol tengeri rivalitasnak. Bülownak az volt a nézete, hogy tulajdonképen csak Angliával van Németországnak világpolitikai leszámolása. Mivel pedig az algécirasi conferentia és a boszniai krísis bebizonyították, hogy a bekerítő politika szövédéke széjjelszakadt, Bülow, úgy gondolkozott, Anglia is át fogja látni, hogy az ő tengeri érdekeiért nem mozdulnak meg a continentalis hatalmak, sőt egyenesen remélte azt is, hogy Anglia levonja ebből a következtetéseket. Edward király 1909-iki berlini látogatásához Bülow azt a reményét fűzte, hogy Anglia és Német-

ország nemcsak békésen kimagyarázhatják a nagy vitakérdéseket, hanem végre meg is érthetik egymást.

Bülow angol politikájának vezérlő gondolata az volt, hogy kerülni kell a komoly összeütközést Angliával. És nemcsak addig kerülte ezt, míg a német flottafejlesztés nagyobb arányokhoz nem jutott, hanem mivel Anglia és Németország összeütközését mindkét állam és egész Európa, sőt az egész emberiség nagy szerencsétlenségének tartotta, a flottafejlesztés nagyobb arányainak elérése után is arra törekedett, hogy Angliával komoly összeütközésre ne kerüljön a sor. Semmi sem bizonyítja ezt meggyőzőbben, mint az angol politikáját irányzó következő elvek felállítása. «Nekünk — úgy mond — olyan flottára van szükségünk, melynek megtámadása minden ellenfélre nézve nagy kockázattal járjon, de ezen a célon túl nem szabad mértéktelen és czéltalan flottafejlesztésbe és felszerelésbe bocsátkozni. Nem szabad a tengeri kazánt túlfűteni; nem szabad megengedni, hogy tekintélyünket és méltóságunkat bármely állam megfenyegethesse, de kerülni is kell Angliával szemben mindent, a mit később már jóvá tenni nem lehetne. Ezért arra törekedtem, — mondja Bülow — hogy nemzeti érzésünk illetéktelen megtámadását erélyesen visszautasítsuk, de ellentálltam minden kísérletnek, mely a burháborúba való beavatkozást követelte, mert ez az angol önérzeten oly sebet ejtett volna, melyet többé nem lehetett volna begyógyítani. Nekünk — úgy mond — Angliával szemben nyugodt idegekkel és hidegvérrel kell föllépnünk, kihívó (brusquerozó) magaviselettől tartózkodnunk kell, de azért utána sem szabad futkosnunk.»

Bülowot nem lehet hibáztatni, hogy a háború előtt így gondolkozott Angliáról. Maga a német császár is mindent elkövetett, hogy a két germán állam között a legteljesebb egyetértés létesüljön. Sokszor adott annak is kifejezést, hogy sok közös érdekük van, melyek Németországot Angliához fűzik. Angliát azonban a gyűlölet és irigység hysteriája ragadta el és irtóháborúra indult Germania ellen. A *Saturday Review* «delendam esse» iránya győzedelmeskedett az angol lelkeken. Kihasználta Franciaország «revanche»-szenvédélyét, az ezzel milliárdok árán szövetséges Oroszországot, Oroszországgal ennek torpedo-államait: Szerbiát és

Montenegrót, megvásárolta Japánt, hálójába kerítette Belgiumot, könyörög Itáliának, Romániának, Hollandiának — sutba dobja az angol hagyományos Dardanella-politikát és mindezt azért, mert a Német-birodalom, mint a legerősebb continentalis hatalom, oly vértézetten tud föllépni a tengeren, melylyel meg tudja és meg akarja védeni a német ipar és kereskedelem tengerentúli összeköttetéseit. Remélhetőleg a nagy kiábrándulás be fog következni, ha már eddig is be nem következett. Semmi kétség, hogy Franciaország, ha meg fog győződni, hogy a «revanche» gondolatát eredménytelenül tette külpolitikájának tengelyévé és hiába ontott érte annyi vért, akkor be fogja látni, hogy őt jól felfogott érdekköre más felé utalja. Csak a nagy középeurópai államok szövetségében lelheti föl Franciaország boldogulásának helyét. Azt a világon mindenki megérti, hogy Franciaországot az 1870-ben megsértett «Gloire» és a nagy területveszteség érzete tette engesztelhetlenné Németország iránt. Ha tehát elkövetkezett az alkalom, midőn Franciaország együttes háborút folytathat a legnagyobb szárazföldi sereg és a legnagyobb tengeri hatalom birtokosaival a gyűlölt Németország ellen, akkor a revanche-tól átítatott néplélek a győzelem káprázatának rabjává válik. Az egyetlen állam a háborút viselő felek közül, a melyről mindig tudta mindenki, hogy mihelyt akár saját, akár mások erejével a «revanche» gondolata tette kelhet: Franciaország síkra száll. Jól mondta Bülow, hogy a kedveskedés és diplomatai nyájaskodások aprópénzeivel nem lehet Németországnak Franciaország szívéhez férközni.

Kétségtelenül igaz az az állítás, hogy a revanche francia néplelki sajátsággá vált. Én azonban azt hiszem, hogy a néplélek sajátságain is bizonyos kérlelhetlen törvények uralkodnak. Ki fog a francia néplélekből ez az eszme halni, — mint már egykor mulóféiben is volt — ha majd a néplélekben megfogamzik az az okos meggyőződés, hogy nem Elsass-Lotharingiához van csatolva a francia nemzet jövője. Majd Franciaországban is támadnak a mostaniaknál jelentékenyebb államférfiak, kik a nemzetet, mely nagy életképességével 1871 óta a világ második colonialis hatalmává fejlődött, bevezetik a politiká-

nak arra a földjére, hol reájuk dús termés vár, mely többet ér — mint a megrögzött revanche-eszme bukott politikája. A moskovitismusból is ki fog ábrándulni, mert ez a panslavismus hamis czége alatt csakis saját nagy világhódító politikájának rendeli alá nemcsak Franciaország és többi szövetségese, hanem a szláv népeknek érdekeit is. Nem a szláv népek nemzeti és állami függetlensége a moskovita ideal, hanem az, hogy ezek az orosz zsarnoki hatalomnak legyenek vasallusai és megsemmisüljön minden, a mi ennek a hódító politikának útjában áll. Legyen ez az akadály akár ezredéves állam, erkölcs, cultura, vallás, humanismus. Oroszország universalitásra törekszik és a legértékesebb faji és nemzeti culturákat is kész ennek az eszmének kegyetlenül áldozatul adni. Minden nemzetet, a melynek eddig Oroszország protectora volt vagy a melyekre uralmát kiterjesztette, csak leigázott. Anglia is, hol most az angol politika rövidlátó vezetői Oroszországgal a világhatalom megosztásáról ábrándoznak, a nagy világháború eredményei után ki fog gyógyulni a gyűlölség és irigység hystériájából és be fogja látni, ha már eddig is be nem látta, hogy a legtermészetellenesebb szövetség volt az, midőn az egyéni és politikai szabadság, az alkotmányosság hazája a zsarnok moskovita hatalommal és a sárga fajjal fogott kezét a középeurópai államok culturája s a szabadság, az alkotmányosság, az emberi haladás és tökéletesedés ellen. Mert ne áltassuk magunkat. Ebben a nagy világháborúban, ha ellenfeleink dictálnák a békét, ennek következménye nemcsak egyes értékes fajsúlylyal bíró államok szétbontása volna — hanem értékes nemzetek culturájának letiprásával megakasztanak évszázadokra az emberiség haladását. Ezért most a német, az osztrák, a magyar, a török nemcsak nemzeti létükért harcolnak — de az emberi haladásért, az erkölcsért, a cultura legnagyobb értékeiért is. A mi győzelmünk azt jelentené, hogy a világ fölött el ne hatalmasodjék az értékes nemzeti culturákat elnyomó erőszak, hanem szabadon fejlődhessék minden szellemi, erkölcsi, gazdasági fajsúlylyal bíró nemzet és az erkölcs által fegyelmezett, mindig tisztább és tisztább magasatokra törekvő erő uralkodjék. Küzdünk azzal a rendíthetlen hittel, hogy a gondviselés vezető keze a cultura, az emberi haladás ügyét viszi diadatra.

